

Лідія Іванівна Ткаченко,

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу інтелектуального розвитку особистості
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-2303-1147>

УДК 37.032:140.8+371.3

DOI: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2022-4\(87\)-22-29](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2022-4(87)-22-29)

СУБ'ЄКТНІСТЬ ЯК СУТНІСТЬ ЛІДЕРСТВА: ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація.

У статті здійснено короткий аналіз теоретичних напрацювань зарубіжних і вітчизняних учених з проблематики лідерства. Проаналізовано вітчизняні розвідки щодо суб'єктності особистості у психології та соціальній психології. Здійснено порівняння основних рис лідера і суб'єктної особистості, що продемонструвало близькість їхніх парадигм. Зроблено висновок, що передумовою формування лідерських якостей індивіда є формування його суб'єктності. Зазначено про актуальність розроблення проблематики лідерства у заломленні до педагогічного супроводу обдарованої особистості в закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: обдарована особистість; лідерство; лідер; суб'єктність.

Увага до проблематики обдарованості, обумовлена насамперед інноваційним типом цивілізаційного поступу, пояснюється й необхідністю розв'язання значної кількості гуманітарних проблем людства, що потребує не лише інтелектуального розвитку, а й формування особистості індивіда.

Фахівці зазначають, що характерні риси сучасних успішних суспільств, економік, інформаційного простору тощо пов'язані з лідерською управлінською парадигмою. Отже, у шереду педагогічних завдань з формування обдарованої особистості першорядним є завдання розвитку лідера. Так само педагогічний супровід протягом років навчання у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) (що передбачає успішну адаптацію учня, його соціалізацію, професійне самовизначення тощо) має доповнюватися впливами, спеціально орієнтованими на формування в обдарованої особистості лідерських якостей. Вбачаємо, що саме такий підхід може забезпечити важливі складники особистісного прогресивного розвитку – успіху обдарованих дітей, підлітків і юні в самореалізації, і своєю чергою поступу національної незалежної держави.

З цією метою окреслимо теорії лідерства, розглянемо феномен лідерства у заломленні до педагогічних проблем розвитку особистості, а також стан розроблення цієї проблематики в сучасних педагогічних дослідженнях.

Перш ніж перейти до характеристики лідерської парадигми, зазначимо, що фахівцями схарактеризовано три типи управлінських парадигм: адміністрування, менеджменту, лідерства. Чим же відрізняються ці три типи управлінських парадигм? У тезисному викладі це виглядає наступним чином.

Парадигма адміністрування:

- управлінська діяльність із чітко регламентованими функціями;
- методи адміністрування є організаційно-розпорядчими (адміністративними): регламентаційні (організаційно-стабілізувальні), розпорядчі, дисциплінарні.

З позиції еволюції управління адміністрування розглядають як нижчий рівень управління.

Парадигма менеджменту:

- процес планування, мотивації та контроль організації з метою досягнення координації людських, фінансових і природних ресурсів, необхідних для ефективного виконання завдань;
- принципи менеджменту: підтримка в підлеглих почуття самоповаги; увага до проблем; застосування методів підкріплення позитивних реакцій; міцний зворотний зв'язок.

З позиції еволюції управління менеджмент розглядають як середній рівень управління.

Саме *лідерська парадигма* на нинішньому етапі розвитку цивілізації вважається найбільш

ефективною. Лідер знаходиться в центрі угрупування, послідовники – йдуть за лідером, надихаються ідеями лідера, навчаються у лідера тощо. Лідер, лідерство, лідерська парадигма віддавна є в центрі уваги вчених. З розвитком науки і її розгалуженням лідерство вивчалось філософією, історією, психологією, соціологією, біологією тощо. І кожен із наукових напрямів пропонував не одну, а декілька концепцій, і вивчення триває. Наводимо короткий (далеко неповний) перелік теорій лідерства та їх авторства:

- теорія рис (A. Coons, L. Hjelle, R. Stogdill, F. Taylor, D. Ziegler);
- теорії поведінкового лідерства (K. Lewin, D. McGregor, R. Likert, R. Blake, J. Mouton);
- теорії ситуативного лідерства (K. Blanchard, V. Vroom, N. Tannenbaum, U. Schmidt, F. Fiedler);
- теорії функціонального лідерства (J. Adair, I. Adizes);
- ціннісні теорії лідерства (C. Hodgkinson, G. Fairholm, Th. Kuczumarski, St. Covey);
- емоційне лідерство (R. Bar-On, D. Goleman, R. Boyatzis, A. McKee);
- харизматичне лідерство (S. Moscovici, R. House, M. Gunter, W. Bennis, N. Enkelmann);

- транзакційне лідерство (G. Homans, E. Hollander, M. Weber);
- трансформаційне лідерство (J. Burns, B. Bass, St. Covey).

За багатьма дослідженнями можна визначити основні напрями діяльності, що в них виявляє себе лідер, хоч цим і не обмежується так звана лідерська парадигма:

- бачення,
- планування,
- прийняття рішень,
- заохочення,
- організація,
- розвиток,
- наділення повноваженнями,
- спрямування діяльності на досягнення певної мети.

Практично всі теорії сходяться в тому, що можна було б визначити, як концептуальне положення теорій лідерства: якщо є лідер і послідовники, то лідер обов'язково обдарований якостями, що відрізняють його від послідовників, а отже, має існувати можливість визначення чи виділення цих якостей.

Відомий дослідник лідерства Р. Дафт узагальнив основні якості лідерів [1, с. 50–51], що представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Особистісні якості лідера, за Р. Дафтом

Фізичні	Витривалість, енергійність
Інтелектуальні	Знання, упевненість у судженнях, здатність приймати рішення
Особистісні	Самосвідомість, чесність, прямота, ентузіазм, незалежність
Соціальні	Комунікабельність, тактовність, здатність до співробітництва
Вольові	Наполегливість, відповідальність, опірність, досягнення мети
Поведінкові	Гнучкість, мобільність

Наголосимо, що особливу увагу в організації педагогічного супроводу обдарованих учнів потрібно приділити формуванню особистості, тому інтерес для вивчення і застосування в педагогічній практиці учителя (включаючи всі рівні шкільного навчання) мають теорія рис, ціннісні теорії лідерства, теорія емоційного лідерства. Теорія рис акцентує на формуванні індивідуальних якостей особистості, що стають основою її самопізнання і самоздійснення. Ціннісні теорії лідерства наголошують на визначенні внутрішніх цінностей, що передують окресленню мети. Стверджується, що немає меж особистісному вдосконаленню, і цього треба прагнути, не зупиняючись на досягнутому. Найбільш ефективним шляхом навчання лідерству є дія, діяльність, міжособистісні відносини. Теорія емоційного лідерства висуває наперед емоційний інтелект, емпатію у стосунках, створення позитивних міжособистісних відносин, почуття приналежності до соціуму. Зрештою формування особистості учня має відбуватися з урахуванням окреслених особистісних рис, знань і компетентностей.

Значимо, що проблематика лідерства до останніх десятиліть не була поширеною в національних гуманітарних дослідженнях зі зрозумілих причин, адже демократія як принцип побудови держави і суспільства проголошена з незалежністю нашої країни (у 1991) і закріплена у Конституції України у 1996 році. Відтак постають розвідки в галузі менеджменту вищої школи в контексті проблем лідерства С. Калашнікової і теорії управління в освіті Л. Даниленко і Л. Карамушки, згодом з'являється низка досліджень з формування лідерського потенціалу майбутніх фахівців у різних галузях економіки та військової справи у вищій школі (Н. Бабкова-Пилипенко, Б. Головешко, В. Жигір, О. Кін, Ю. Кращенко, О. Маковський, Н. Семенченко, О. Яценко). Нечисленні дослідження в галузі педагогіки з проблематики лідерства представлено розвідками О. Хмизової (у позаурочній діяльності молодших школярів) і В. Ягоднікової (у виховному процесі старшокласників).

В українське науково-освітнє понятійне поле входить дефініція «лідер»: це «той, хто йде попереду, показує шлях і веде за собою» [2, с. 454].

Так, С. Калашнікова зауважує, що сучасний лідер має володіти певними особистісними, соціальними і пізнавальними навичками. Кожному лідеру притаманний свій стиль, що визначається його поведінкою і роллю, і є результатом взаємодії особистих рис, потреб, мотивів, уявлень про себе, позицій, цінностей, знань, навичок. «У центрі сучасної теорії лідерства, – наголошує С. Калашнікова, – питання емоційного інтелекту (згідно з теорією емоційного інтелекту однією з ключових характеристик лідера є його емоційний потенціал – здатність управляти своїми емоціями, відчувати і розуміти почуття оточуючих), характеристики та формування лідера «цифрового віку», лідер епохи глобалізації» [Там само]. І хоча дослідниця не розкриває останніх характеристик, вочевидь вона їх розуміє, як здатність орієнтуватися в ситуації невинної цифровізації, а отже, відкритості та швидкості поширення інформації, а також необхідності невідкладного ухвалення рішень, стрімкого аналізу ситуації і прогностичності у розв'язанні проблем з урахуванням сталої тенденції інтеграції цивілізаційних процесів.

Дефініція «лідерство», зазначає А. Сбруєва, увійшло в українську педагогічну науку ще у 1990-х рр. в контексті розвитку сучасної теорії освітнього менеджменту. Розвідки Л. Даниленко і Л. Карамушки в рамках досліджень з теорії управління освіти й управління організаціями, повідомляють, що лідерство передбачає і підготовляє зміни, впроваджує і адаптує їх, формує позицію, ставлення до змін [3, с. 454–455].

Глибоке експериментальне дослідження О. Хмизової щодо формування лідерства учнів молодших класів дало підстави висувати наступне: «Лідерська позиція – це комплексне, відносно стійке, динамічне особистісне утворення, що характеризується певною системою ставлень людини до людей та до самої себе у складності соціальних відносин. Зовнішньо вона виявляється в лідерській поведінці та діяльності. Внутрішньо лідерська позиція зумовлюється системою установок, цілей і цінностей та відображає характер потреб, мотивів і переконань особистості» [4, с. 14–15]. Дослідниця визначила структуру лідерської позиції, що, на її думку, містить три основні компоненти:

– когнітивний (знання про себе та інших, про лідерство і лідерів, пролідерські вміння, навички, переконання);

– мотиваційно-емоційний (мотиви лідерства, потреби, емоції, ціннісні ставлення);

– діяльнісно-поведінковий (дії, вчинки, діяльність, лідерська поведінка).

Здійснене дослідження надає можливість також окреслити умови формування лідерської позиції у молодших школярів в організаційно-педагогічному аспекті, а саме:

– засади особистісно-орієнтованого виховання;
– врахування специфіки мотивації лідерства в певному віці;

– забезпечення можливостей для прояву учнями лідерської поведінки;

– спеціальна педагогічна компетентність вчителя та забезпечення ефективності післядипломної педагогічної освіти;

– підвищення рівня психолого-педагогічних знань батьків.

Опрацювання проблеми формування лідерських рис старшокласників надало можливість автору дослідження В. Ягодніковій [5] виокремити компоненти особистісних якостей, що мають істотне значення для лідерства:

– мотиваційний (упевненість у собі, потреба в досягненні, прагнення до самоствердження та самореалізації);

– емоційно-вольовий (урівноваженість, емоційно-позитивне самопочуття, наявність вольових якостей);

– особистісний (вплив на інших, оригінальне, творче мислення, комунікативні та організаторські здібності);

– діловий (уміння приймати правильне рішення в наперед бачених ситуаціях, готовність брати на себе відповідальність, знання, уміння та навички організаторської роботи).

Зазначаючи про непопулярність до останніх двох десятиліть проблематики лідерства в Україні, маємо відмітити споріднену з нею, розвинену на вітчизняному ґрунті, проблематику суб'єктності. Розглянемо стисло розроблення проблематики суб'єктності у сучасному українському науковому дискурсі.

У наукових дослідженнях українських учених знаходимо такі концептуальні визначення суб'єктності, з якими важко не погодитися: «формовий інтенціональний волінний психіки» [6, с. 159], «саморушна причина сущого, універсальний принцип переходу можливих станів в дійсність інтенціональних предметностей» [7], «здатність індивіда до самодетермінації, до керування власним життям», «джерело саморозвитку особистості», «форма соціальної і життєвої зрілості особистості – вища форма її розвитку» [8, с. 5], «форма самобуття людини» [9, с. 372], «сутнісне ядро психіки» [10, с. 333], «індивідуальний авторський проєкт свого Я, свого життя і діяльності» [11, с. 12], «є загальнолюдським вираженням суверенності діяльної людини, персонально відповідальною перед собою й іншими за результати своїх діянь, із самого початку “винної” за все, що з нею відбувається і від неї залежить» [12, с. 79], «інтегральна властивість, яка є мотиваційним, інтеграційним, регулятивним, координаційним центром життєтворчості та життєдіяльності особистості», «є цілісною, системною якістю» [13, с. 40] тощо.

Так, В. Татенко, спираючись на методологію вчинковості В. Роменця, зазначає, що вчинок у сутнісному розумінні завжди є акцією духовного вияву індивіда, а також творенням моральних цінностей. Учинок є свідомою дією, що пов'язана з моральною самосвідомістю особистості, а також мотивами поведінки та ставленням до правил, норм існування людини в соціумі. На думку В. Татенка, внутрішній зв'язок суб'єктності та вчинковості полягає в тому, що людина-суб'єкт як вищий вияв особистості стає автором і носієм вчинкової активності, а також несе відповідальність за результат та наслідки здійснення вчинку [9].

Проблема суб'єкта і суб'єктності, яку широко опрацьовували у вітчизняній філософії, психології, соціальній психології, недавно з'явилася в полі педагогічних досліджень. Варто згадати монографії О. Галія [14], яка розглядає в історико-педагогічному дискурсі ХХ ст. особистість учня у вимірах суб'єктності (читає в усіх аспектах виховної та навчальної діяльності, що регламентувалися циркулярними освітніми документами, і відповідними науковими розвідками, а також трансформацій освіти кінця ХХ ст.) і С. Шехавцової [15] щодо проблеми суб'єктності в аспекті педагогічної теорії і практики. У цих монографіях здійснено широкий огляд наукових досліджень із визначення суб'єкта і суб'єктності, а також тенденцій їм властивостей особистості.

На думку С. Шехавцової, психологічний контекст поняття «суб'єктність» пов'язано з розумінням трьох аспектів категорії суб'єкт: організація життя та діяльності, спосіб вирішення протиріч і вдосконалення (А. Брушлинський); феномен надситуативної активності як прояв суб'єктності, що відображає якісну своєрідність людини як вільної, відповідальної істоти, яка здатна до цілепокладання та розвитку (В. Петровський); визнання суб'єктності як властивості особистості здійснювати взаємозумовлені зміни у світі, в інших людях, у людині (О. Волкова) [16]. Водночас С. Шехавцова дає і своє розуміння суб'єктності: «Ми розглядаємо в загальнонауковому контексті поняття суб'єктності як особливої інтегративної особистісної якості людини, що виявляється в активній позиції до будь-якої діяльності й містить цілісну аксіологічну характеристику особистості, яка розкривається в самовизначенні, самопізнанні, самосвідомості, самореалізації, саморозвитку людини» [15, с. 80].

Розмірковуючи про сучасні педагогічні імперативи в руслі подальшого реформування освіти, М. Прищак виокремлює інтегральні компоненти (властивості, форми актуалізації) суб'єктності, які є системотвірними:

– мотиваційність як внутрішній стан, джерело детермінації, енергії (волі) та критерій розвитку суб'єктності особистості;

– суб'єктна взаємодія (комунікація) «Я – Інший» як комунікативна свідомість, внутрішній стан, «інтерсуб'єктність», діалог, середовище, механізм і критерій розвитку суб'єктності особистості;

– свобода особистості (результат рефлексії «свобода – відповідальність») як внутрішній стан, середовище, механізм і критерій розвитку суб'єктності особистості;

– творчість особистості як внутрішній стан, механізм і критерій розвитку суб'єктності особистості [13, с. 40].

Погоджуючись із першорядністю мотиваційності (ми сказали б вмотивованості особистості) як інтегральною компонентою творення суб'єктності, наведемо на підтвердження результати наступних психологічних досліджень. Вивчаючи особливості ухвалення рішень осіб, зорієнтованих на успіх, що якраз і демонструє суб'єктність, О. Сазонова [17, с. 122] зазначає наступне. Особи з високою мотивацією досягнення вирізняються особливою схильністю до осмисленого способу прийняття рішень і раціонального аналізу альтернатив, тоді як особи з низькою мотивацією досягнення більш ризиковані в прийнятті рішень, часто вдаються до прокрастинації, як стратегії прийняття рішень. За результатами порівняльного аналізу можна стверджувати, що особи з високою мотивацією досягнення успіху набагато краще вміють управляти собою та регулювати власну поведінку у порівнянні з особами з низьким і середнім рівнем мотивації досягнення. Вони також значно вправніші в плануванні та прийнятті рішень, тобто можуть переходити від плану до дій, вміють адекватно оцінювати результати власної діяльності, вони самі здатні ставити критерії для оцінки. Такі особи найліпше (у порівнянні з середнім і низьким рівнем проявлення мотивації досягнення) продумують способи власних дій для досягнення поставлених цілей, контролюють виконання плану в реальному спілкуванні, поведінці та діяльності. Вони також демонструють відмінності між групами в прагненні до свободи, орієнтації на результат та установки на працю. Найсуттєвіше відрізнялися особи з низьким рівнем мотивації досягнення, у них менше виявляється бажання працювати, а також досягати результату в роботі, такі особи менше цінують свободу, їм комфортно працювати в регламентованих умовах.

Надзвичайно цікавим з погляду проблематики лідерства є вивчення психологічного маніпулювання у міжособистісній взаємодії (що поєднує в нашому випадку вмотивованість і суб'єктну взаємодію, а також комунікацію, що оприлюднюється лідерською позицією), яка доволі рідко залишається суб'єктно-суб'єктною з важко втримуваною паритетністю і рівновагою. Розглядаючи феномен маніпулювання у суб'єктно-

учинковій науковій парадигмі, Н. Гребінь [18, с. 27–28, 29] стверджує: маніпуляцію використовують для досягнення цілей суб'єкта впливу, але вона не завжди має егоїстичний характер. Існує багато ситуацій, коли маніпуляцію вчиняють з альтруїстичною, альтер-альтруїстичною метою (у навчально-виховній, лікарській діяльності тощо). Надаючи моральної оцінки вчинковим діям, потрібно враховувати узгодженість їхнього результату зі загальнолюдськими цінностями, принципами моралі та справедливості. Логіка морального виправдання має опиратися на певні параметри, які можна розробити на підставі суб'єктно-вчинкової парадигми.

Розглядаючи наступний системотвірний складник суб'єктності – свободу особистості, пошлемося на К. Роджерса, який стверджує, що процес становлення особистості запускається в сприятливому психологічному кліматі, коли індивід задає собі два питання і відповідає на них: «Хто я?» і «Як мені стати самим собою?». Ми назвали б цей процес самопізнанням і саморозвитком, який і приводить до свободи особистості. Зокрема К. Роджерс вважає, що індивід у цьому процесі скидає одну за одною захисні маски, у яких він зустрічає життя; що він повністю переживає свої приховані якості; що він виявляє в цих переживаннях незнайомця, яким і є він сам. У результаті стає особистістю, яка є більш відкритою всім складовим свого досвіду, у якій виникає довіра до себе; яка вважає, що локус оцінки лежить у неї всередині; яка вчиться жити, беручи участь у потоці безпосередньо пережитого досвіду і постійно виявляючи в ньому свої нові якості [19].

Тісно пов'язаною з формуванням суб'єктності є проблема саморозвитку особистості. Так, дослідниця Л. Терещенко вбачає можливість здійснення останнього за певних умов, а також механізми реалізації. Психологічними умовами, що

забезпечують успішність саморозвитку, на думку дослідниці, є такі: зріле «Я» особистості (що має такі характеристики, як автономність, самоідентичність, інтернальність), наявність усвідомленої мети самоздійснення як орієнтира саморозвитку та активної життєвої стратегії. Механізмами як функціональними засобами саморозвитку виступають наступні:

а) самопізнання (самовідчуття, самосприймання, самоусвідомлення, самопоглядання, самодіагностика, самоаналіз тощо) і самотворення (самоформування, аутотренінг, самокорекція, самовдосконалення) (В. Татенко);

б) самоприйняття і самопрогнозування (В. Маралов);

в) рефлексія, саморегуляція та зворотний зв'язок.

Психологічний механізм реалізації процесу саморозвитку Л. Терещенко розуміє як процес свідомої, якісної та незворотної зміни особистістю своїх моральних якостей, інтелектуальних і соціальних здібностей і можливостей, своїх фізичних, психічних і духовних сил з метою «добудувати» себе до ідеального образу цілісної особистості. Саморозвиток передбачає здійснення самостійної, цілісної, ціннісно-орієнтованої діяльності особистості з безперервної самозміни як збагачення індивідуального досвіду і духовно-моральних сил відповідно внутрішньому «образу Я» і актуальним соціальним очікуванням. Саморозвитком по суті є прагнення людини змінити себе і оволодіти засобами такої зміни; особливий процес, який іде за іншими «самопроцесами» і спирається на них [20].

Таким чином, узагальнюючи розвідки в царині проблематики суб'єктності, можемо представити їх у вигляді таблиці (табл. 2) (для порівнюваності застосуємо форму наведеної вище таблиці 1 «Особистісні якості лідера за Р. Дафтом»).

Таблиця 2

Особистісні якості носія суб'єктності

Фізичні	Енергія
Інтелектуальні	Прогностичність, рефлексійність, цілепокладання, творчість
Особистісні	Моральність, відповідальність, внутрішня свобода, саморозвиток, інтернальний локус контролю
Соціальні	Комунікабельність, активна позиція, інтерсуб'єктність, діалогічність, альтруїстичність
Вольові	Ініціативність, самодетермінація, саморегуляція, свобода, здатність до здійснення змін
Поведінкові	Автономність, вчинкова активність, вмотивованість, орієнтація на результат

Порівняльний аналіз наповнення таблиць показує, що суттєво змістовна складова досліджень із проблематики суб'єктності має багато спільного з розробками з проблематики лідерства (представленими переважно дослідженнями іноземних учених). Суб'єктність і лідерство виступають феноменами не лише пов'язаними, а й взаємообумовленими. З одного боку, обдарованість, її виявлення і розвиток спонукають до формування суб'єктності особистості, а з іншого – суб'єктність є підґрунтям і умовою розкрит-

тя лідерських якостей індивіда. Рушійною силою розвитку обох феноменів, про які йдеться, є вмотивованість особистості.

Повертаючись до завдань розвитку обдарованої особистості і транспонуючи викладене у статті в площину педагогіки обдарованості, висновуємо, що в загальних рисах формування лідерських якостей – це насамперед плекання суб'єктності особистості. Саме суб'єктність є тим феноменом, що зумовлює не лише постійне розгортання особистості, а й отримання результатів її діяльності

та досягнення цілей. Лідерство ж – це та інтегральна характеристика особистості, що поєднує її особистісне і соціальне й обумовлює взаємозалежність індивідуального і суспільного.

Освітній аспект окресленого явища становить психолого-педагогічну проблему формування лідерських рис обдарованої особистості в процесі освітньої діяльності, що має бути розв'язаною в результаті педагогічного супроводу обдарованої дитини в період від дошкільної до вищої освіти. Саме в період шкільного навчання мають бути забезпечені всі складники адекватного психолого-педагогічного супроводу в освітньому середовищі (головним осередком якого є ЗЗСО), що забезпечував би розвиток суб'єктності обдарованої особистості, яка є умовою розвитку лідерських якостей останньої.

Доходимо висновку, що у вітчизняній педагогіці проблемам лідерства та його формування в учнів у період навчання у ЗЗСО не приділялося належної уваги. Це можна пояснити відсутністю суспільного замовлення на формування лідерів і лідерства як соціального явища в часи перебування України у складі імперського за своєю сутністю державного утворення, а отже, і брак наукових досліджень з цієї тематики. Зі здобуттям незалежності України таке замовлення з'явилося, але через ментальні особливості і традиційність життєвого устрою частини українського соціуму відповіддю на суспільний запит стало розроблення проблематики суб'єктності особистості. Спочатку з'являються розвідки з формування суб'єктності особистості у дослідженнях з психології особистості і соціальної психології, останнім часом – у педагогіці. Виконуються також дослідження із тематики лідерства – у психології управління, у педагогіці й психології вищої школи.

Здійснений теоретичний аналіз із окресленої проблематики підтверджує актуальність теоретичних напрацювань в напрямі супроводу розвитку лідерства обдарованої особистості, а також з необхідністю передбачає створення методичних рекомендацій і практичних настанов у цьому секторі педагогічного знання.

Використані літературні джерела

1. Дафт Р. Л. Уроки лідерства / Р. Л. Дафт; при участі П. Лейн; пер. с англ. А. В. Козлова; под ред. И. В. Андреевой. – М. : Эксмо, 2006. 480 с.
2. Калашнікова С. А. Лідер в освіті. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – С. 454.
3. Сбруева А. А. Лідерство. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – С. 454–455.
4. Хмизова О. В. Формування лідерської позиції у молодших школярів у позаурочній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук 13.00.07 / О. В. Хмизова.

ва. – Київ : Інститут проблем виховання АПН України, 2010. – 21 с.

5. Ягоднікова В. В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому виховному процесі загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук 13.00.07 / В. В. Ягоднікова. – Луганськ : Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, 2006. – 21 с.

6. Карпенко З. С. Картографія інтегральної суб'єктності: пост-модерністський проект. Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В. О. Татенка. – Київ : Либідь, 2006. – С. 157–175.

7. Карпенко З. Аксиологічна психологія особистості : монографія / З. Карпенко. – 2-ге вид., перероб., доповн. – Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. – 720 с.

8. Гуляс І. А. Особистість як інтегральний суб'єкт аксіопсихіки / І. А. Гуляс // Наука і освіта. – 2010. – № 2. – С. 4–8.

9. Татенко В. О. Психологія в суб'єктном измерении : монографія / В. О. Татенко. – Київ : Просвіта, 1996. – 404 с.

10. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології. Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В. О. Татенка. – Київ : Либідь, 2006. – С. 316–358.

11. Брунова-Калисецкая И. В. Психологическая самоэффективность как фактор кросс-культурной адаптации : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / И. В. Брунова-Калисецкая. – Киев, 2009. – 196 с.

12. Гуляс І. А. Принцип суб'єктності в аксіопсихологічному проектуванні життєвих досягнень особистості / І. А. Гуляс // Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи: матеріали доповідей учасників II Всеукраїнського конгресу із соціальної психології. – Київ : ІСПП НАПН України, 2019. – С. 78–80.

13. Прищак М. Д. Учитися бути вільним: суб'єктність особистості як мета освіти / М. Д. Прищак // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – 2019. – Вип. 60. – С. 38–44.

14. Галян О. І. Особистість школяра у вимірах суб'єктності: історико-педагогічний дискурс : монографія / О. І. Галян. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. – 360 с.

15. Шехавцова С. О. Суб'єктність у педагогічному аспекті: теорія і практика / С. О. Шехавцова. – Полтава : ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (ПУЕТ), 2016. – 414 с.

16. Шехавцова С. О. Теоретичні і методичні засади формування суб'єктності майбутніх учителів у процесі фахової підготовки: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / С. О. Шехавцова. – Старобільськ, 2017. – 47 с.

17. Сазонова О. Особливості прийняття рішень мотивованих на досягнення успіху осіб / О. Сазонова // Вісник Львівського університету. – 2018. – Вип. 2. – С. 118–128. (Серія психологічні науки).

18. Гребінь Н. Психологічне маніпулювання у міжособистісній взаємодії у ракурсі суб'єктно-вчинкового підходу / Н. Гребінь // Вісник Львівського університету. – 2018. – Вип. 2. – С. 23–31. (Серія психологічні науки).

19. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс; под общ. ред. Е. И. Исениной. – М.: Прогрес, 1994. – 480 с.

20. Терещенко Л. А. Проблема саморозвитку особистості за розглядом вітчизняних та зарубіжних дослідників / Л. А. Терещенко // Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи: матеріали доповідей учасників II Всеукраїнського конгресу із соціальної психології. – Київ: ІСПП НАПН України, 2019. – С. 179–182.

References

1. Daft, R. L. (2006). *Uroky lyderstva [Lessons of leadership]*. Moscow, 480 p. [in Russian].

2. Kalashnikova, S. A. (2008). *Lider v osviti [Leader in education]*. *Entsyklopediia osvity – Encyclopedia of education*. Kyiv, P. 454. [in Ukrainian].

3. Sbrueva, A. A. (2008). *Liderstvo [Leadership]*. *Entsyklopediia osvity – Encyclopedia of education*. Kyiv, P. 454–455. [in Ukrainian].

4. Khmyzova, O. V. (2010). *Fomuvannia liderskoi pozytsii u molodshykh shkoliariv u pozaurochnii diialnosti [Formation of a leadership position in junior high school students in extracurricular activities]*: *Abstract of the candidate's thesis*. Kyiv, 21 p. [in Ukrainian].

5. Yahodnikova, V. V. (2006). *Formuvannia liderskykh yakosti starshoklasnykiv v osobystisno oriientovanomu vykhovnomu protsesi zahalnoosvitnoi shkoly [Formation of leadership qualities of high school students in the personally oriented educational process of a comprehensive school]*: *Abstract of the candidate's thesis*. Luhansk, 21 p. [in Ukrainian].

6. Karpenko, Z. S. (2006). *Kartohrfaiia intehralnoi subiektnosti: post-modernistskyi proiekt [Cartography of integral subjectivity: a post-modern project]*. *Liudyna. Subiekt. Vchynok: Filosofsko-psykholohichni studii – Man. Subject. Action: Philosophical and psychological studies*. Kyiv, P. 157–175. [in Ukrainian].

7. Karpenko, Z. (2018). *Aksiolohchna psykholohiia osobystosti [Axiological personality psychology]*. Ivano-Frankivsk, 720 p. [in Ukrainian].

8. Hulias, I. A. (2010). *Osobystist yak intehralnyi subiekt aksiopsykhiky [Personality as an integral subject of axiopsychics]*. *Nauka i osvita – Science and education*. 2. P. 4–8. [in Ukrainian].

9. Tatenko, V. O. (1996). *Psykhohohiia v sub'iektnom yzmerenny [Psychology in the subjective dimension]*. Kyiv, 404 p. [in Ukrainian].

10. Tatenko, V. O. (2006). *Subiektno-vchynkova paradyhma v suchasni psykholohii [Subject-action paradigm in modern psychology]*. *Liudyna. Subiekt. Vchynok: Filosofsko-psykholohichni studii – Man. Subject. Action: Philosophical and psychological studies*. Kyiv, P. 316–358. [in Ukrainian].

11. Brunova-Kalysetskaya, Y. V. (2009). *Psykhohohcheskaia samoeffektivnost kak faktor kross-kulturnoi adaptatsyy [Psychological self-efficacy as a factor of cross-cultural adaptation]*: *Candidate's thesis*. Kyiv, 196 p. [in Ukrainian].

12. Hulias, I. A. (2019). *Pryntsyp subiektnosti v aksiopsykholohichnomu proektuvanni zhyttievkykh dosiahnen osobystosti [The principle of subjectivity in the axiopsychological design of life achievements of an individual]*. *Sotsialna psykholohiia sohodni: zdobutky i perspektyvy – Social psychology today: achievements and perspectives*. P. 78–80. [in Ukrainian].

13. Pryshchak, M. D. (2019). *Uchytysia buty vilnym: subiektnist osobystosti yak meta osvity [Learning to be free: the subjectivity of the individual as the goal of education]*. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho – Scientific notes of Mykhailo Kotsyubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University*. Vol. 60. P. 38–44. [in Ukrainian].

14. Halian, O. I. (2017). *Osobystist shkoliara u vymirakh subiektnosti: istoryko-pedahohichniy dyskurs [Galyan Personality of the schoolboy in dimensions of subjectivity: historical and pedagogical discourse]*. Drohobych, 360 p. [in Ukrainian].

15. Shekhavtsova, S. O. (2016). *Subiektnist u pedahohichnomu aspekti: teoriia i praktyka [Subjectivity in the pedagogical aspect: theory and practice]*. Poltava, 414 p. [in Ukrainian].

16. Shekhavtsova, S. O. (2017). *Teoretychni i metodychni zasady formuvannia subiektnosti maibutnykh uchyteliv u protsesi fakhovoi pidhotovky [Theoretical and methodological principles of the formation of the subjectivity of future teachers in the process of professional training]*: *Doctor's thesis*. Starobilsk, 47 p. [in Russian].

17. Sazonova, O. (2018). *Osoblyvosti pryiniattia rishen motyvovanykh na dosiahnennia uspihku osib [Peculiarities of decision-making by people motivated to achieve success]*. *Visnyk Lvivskoho universytetu – Bulletin of Lviv University*. Vol. 2. P. 118–128. [in Ukrainian].

18. Hrebin, N. (2018). *Psykhohohichne manipuliuvannia u mizhosobystisniy vzaiemodii u rakursi subiektno-vchynkovoho pidkhodu [Psychological manipulation in interpersonal interaction from the perspective of the subject-action approach]*. *Visnyk Lvivskoho universytetu – Visnyk of Lviv University*. Vol. 2. P. 23–31. [in Ukrainian].

19. Rodzhers, K. (1994). *Vzghliad na psykhoterapiyu. Stanovlenye cheloveka [Perspectives on psychotherapy. Becoming a human]*. Moscow, 480 p. [in Russian].

20. Tereshchenko, L. A. (2019). *Problema samorozvytku osobystosti za rozghliadom vitchyznianskykh ta zarubizhnykh doslidnykiv [The problem of self-development of the personality according to the consideration of domestic and foreign researchers]*. *Sotsialna psykholohiia sohodni: zdobutky i perspektyvy – Social psychology today: achievements and prospects*. Kyiv, P. 179–182. [in Ukrainian].

Tkachenko Lidiia, Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Research Fellow, Leading Researcher of Department of Intellectual Personality Development Institute of the Gifted Child of NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

SUBJECTIVITY AS THE ESSENCE OF LEADERSHIP: TO THE PROBLEM OF DEVELOPMENT A GIFTED PERSONALITY

Summary.

Solving the problems of modern societies, the development of which takes place at the expense of innovation, actualizes the task of pedagogical support of gifted children and youth. Among the multifaceted tasks of giftedness pedagogy is concern for the formation of leadership potential and leadership traits of a gifted personality.

Attention to the problems of leadership and education of leaders in the national scientific space has noticeably increased in recent decades. The largest number of studies in this direction is devoted to management problems in higher education, as well as the formation of a professional leader in higher education. The smallest number of studies in the field of pedagogical leadership

problems related to the educational process in institutions of general secondary education.

In the opinion of the author of the article, the issue of subjectivity is tangential to the issue of leadership, which, due to political and mental reasons, developed precisely during the period of Ukraine's independence. Socio-political changes in Ukrainian society at the end of the 20th and beginning of the 21st centuries caused attention to the individual and its development in a democratic society. The analysis of the components of leadership qualities, summarized according to research on leadership theories, and their comparison with the generalized signs of individual subjectivity made it possible to draw promising conclusions regarding the proximity of the phenomena of leadership and subjectivity. The author concludes that the subjectivity of an individual is the basis and prerequisite of his leadership. Leadership is that integral characteristic of a person that combines his personal and social, and determines the interdependence of individual and social. The author notes the need to work out issues related to the formation of leadership qualities of gifted students of general secondary education institutions, as a component of pedagogical support for a gifted personality.

Keywords: gifted personality; leadership; leader; subjectivity.

Стаття надійшла до редколегії 11 жовтня 2022 року